

А САБЛІВАСЦІ ПЕРШАСНАГА ЁСПРЫМАННЯ ЭПІЧНАГА ТВОРА ВУЧНЯМІ СТАРШЫХ КЛАСАЎ

Даследаванне першаснага ўспрымання вялікага эпічнага твора вучнямі мае важнае значэнне для вырашэння шматлікіх пытанняў у педагогіцы, псіхалогіі і метадыцы выкладання літаратуры.

Настаўніку, па словах М. І. Кудрашова, надвычай важна ведаць, «наколькі глыбока вучні ўспрынялі твор пасля першага, самастойнага прачытання, што дайшло да іх, чаго яны не зразумелі або зусім не заўважылі» [3, с. 81], для таго, каб больш эканомна і цікава для школьнікаў весці ў далейшым аналіз твора.

Практыка і спецыяльныя навуковыя даследаванні паказваюць, што ўзровень успрымання твора школьнікамі залежыць ад іх узросту і дасягае свайго апагею ў Х–ХІ класах.

Вывучэнне першаснага ўспрымання вучнямі дзясятага класа рамана І. Мележа «Людзі на балоце» праводзілася аўтарам артыкула ў 9 сельскіх і 5 гарадскіх агульнаадукацыйных установах розных рэгіёнаў Беларусі.

Удзельнікам эксперыменту (294 чалавекі) была прапанавана анкета з 20 пытанняў. Мэта заключалася ў выяўленні асаблівасцей першаснага ўспрымання вучнямі вялікага эпічнага твора ў адзінстве яго зместу і формы. Пытанні былі аб'яднаны па тэматычным прынцыпе (вобраз літаратурнага героя; вобраз аўтара і яго пазіцыя; роля пейзажу ў рамане; асаблівасці мовы і яе функцыі ў раскрыцці ідэйнага зместу твора).

Аналіз адказаў на першую групу пытанняў павінен быў вызначыць крытэрыі ацэнкі вучнямі вобраза літаратурнага героя як з'явы мастацтва.

Удзельнікам анкетавання прапанавалася аргументавана патлумачыць, які з вобразаў герояў рамана І. Мележа «Людзі на балоце», на іх думку, найбольш удаўся аўтару.

56 (19,1 %) вучняў свае адказы, на жаль, не матывавалі, а толькі назвалі імя героя, які зрабіў на іх найбольшае ўражанне, або спрабавалі растлумачыць свой «выбар» агульнымі, нічым не падмацаванымі фразамі: «Аўтар вельмі ўдала паказаў усе рысы характару Васіля», «Ганна – лепшы вобраз у рамане І. Мележа. Яна мне вельмі падабаецца».

106 вучняў (36 %) далі частковую матывацыю, яны ахарактарызавалі герояў, якія ім імпануюць, аднабакова.

132 дзесяцікласнікі, што складае 44,9 %, далі адносна поўныя адказы.

Прааналізаваўшы частковыя і поўныя адказы (табліца 1), мы прыйшлі да вываду, што для 45,9 % старшакласнікаў галоўным крытэрыем ацэнкі персанажа мастацкай літаратуры з'яўляюцца яго маральныя якасці:

«Проста цудоўны вобраз Васіля. Ён усім сэрцам любіць зямлю, любіць працаваць на ёй».

48 (16,3 %) вучняў называюць найважнейшым крытэрыем ацэнкі літаратурнага героя ўсебаковасць яго паказу.

Невялікая група дзесяцікласнікаў (18 чалавек – 6,1 %) лічаць лепшымі тых герояў, якія займаюць цэнтральнае месца ў творы.

Табліца 1 – Ацэнка літаратурных герояў вучнямі

№ групы	Крытэрыі ацэнкі	Колькасць вучняў	
		абс.	%
I	высокія маральныя якасці	134	54,9
II	усебаковы паказ	48	16,9
III	праўдзівасць	38	12,9
IV	месца ў творы	18	6,1

Як бачым, большасць школьнікаў дала ацэнку літаратурным героям як мастацкім вобразам, зыходзячы толькі з іх маральных якасцей. Нават у лепшых адказах не называюцца адмоўныя персанажы. Імя Халімона Глушака, напрыклад, сустракаецца толькі ў 6 адказах. Эстэтычная ацэнка тут падмяняецца маральнай. Чым менш у героя станоўчых маральных якасцей, тым больш ён страчвае ў вачах школьнікаў як асоба і адначасова як літаратурны персанаж. Такую з'яву трэба разглядаць як вынік невысокага ўзроўню выкладання літаратуры ў асобных агульнаадукацыйных установах

і спрошчанага сувязі літаратурнага твора з сучасным жыццём, калі, па словах Р. А. Гукоўскага, «выхаваўчы» вывад нібы прыклеіваецца звонку да твора і да самога працэсу вывучэння гэтага твора – як нейкая абавязковая адсылка да сучаснасці, і асабліва да жыцця і вучобы саміх вучняў» [1, с. 28].

Пэўныя цяжкасці выклікала ў дзесяцікласнікаў пытанне, звязанае з вобразам аўтара ў рамане: «Якая думка склалася ў вас пра аўтара? Якімі прыёмамі і сродкамі адлюстроўваецца ў рамане аўтарская пазіцыя?»

174 вучні (60 %) у асноўным адзначаюць лепшыя асабістыя якасці пісьменніка, пішуць пра любоў пісьменніка да сваіх герояў, роднага краю, пра добрае веданне ім жыцця народа.

«Аўтар твора вельмі праўдзіва апісвае падзеі, якія адбываюцца ў рамане. Ён сам родам з сялянскай сям'і і таму ўсё, што адбывалася ў вёсцы Курані, для яго блізкае і дарагое, сагрэтае памяццю дзяцінства і юнацтва».

«Пра Івана Мележа можна з упэўненасцю сказаць, што ён сапраўдны мастак, таму што праўдзіва адлюстраваў жыццё сялян беларускага Палесся ў складаны перыяд 20-х гадоў. У час чытання рамана адчуваецца дабрата і сціпласць аўтара, яго вернасць пісьменніцкаму абавязку».

На першы погляд, вучні правільна зразумелі пазіцыю аўтара. Аднак, прааналізаваўшы сачыненні, напісаныя гэтымі ж вучнямі па творах іншых пісьменнікаў, мы выявілі ідэнтычнасць іх разважанняў з вышэйпрыведзенымі. Гэта азначае: школьнікі засяродзілі як аксіёму, што ўсе пісьменнікі – незвычайныя асобы. 98 вучняў (33 %) абмежаваліся адной фразай – канстатацыйнай выдатнага ведання І. Мележам жыцця палешукоў.

Калі на першую частку пытання большасць вучняў усё ж далі адказ, хаця і шаблонна, то, адказваючы на другую яго частку, 66 (22 %) вучняў зрабілі толькі спробу паказаць тыя моманты ў творы, якія ў пэўнай меры раскрываюць аўтарскую пазіцыю: адносіны да герояў – 21 (7 %), лірычныя адступленні, пейзаж, мова – 44 (15 %).

«Аўтар добра ведае жыццё сялян. Ён з сімпатыяй адносіцца да Міканора, Васіля, але асуджае Яўхіма, Халімона».

«Аўтар гэтага рамана – чалавек вялікай душы. Сваю пазіцыю ён выказвае праз апісанне партрэта, пейзажу».

Паводле сучаснай канцэпцыі літаратурнай адукацыі, навучанне беларускай літаратуры ў агульнаадукацыйных установах павінна забяспечыць «выпрацоўку ўмення аналізу мастацкага тэксту ў аспекце творчай індывідуальнасці пісьменніка» [2, с. 81]. Пасля самастойнага прачытання рамана «Людзі на балоце» вобраз аўтара і яго пазіцыя ў большасці выпадкаў засталіся па-за ўвагай школьнікаў.

37 % дзесяцікласнікаў, большасць юнакі (табліца 2), не змаглі адказаць на пытанне пра ролю пейзажу ў рамане І. Мележа «Людзі на балоце», а з гэтага вынікае, што пры чытанні мастацкай літаратуры яны ігнаруюць апісанне прыроды.

Табліца 2 – Ацэнка адказаў вучняў пра ролю пейзажу ў мастацкім творы

Якасць адказу	Дзяўчаты	Юнакі	Усяго
	абс. %	абс. %	абс. %
правільны	30 17	14 12	44 15
часткова правільны	88 50	54 46	142 48
няма адказу	58 33	50 42	108 37

48 % адказаў мы ацанілі як часткова правільныя. Школьнікі сцвярджаюць, што ў першай кнізе «Палескай хронікі» сустракаюцца цудоўныя пейзажныя замалёўкі, ад-

нак арганічнай сувязі прыродаапісання з ўсёй тканінай твора вучні дадзенай групы не адчуваюць. Функцыя літаратурнага пейзажу зводзіцца да таго, каб «адпавядаць на-строю героя» і каб «чытач мог паўней уявіць умовы, у якіх жылі персанажы».

Разам з тым, сярод адказаў ёсць і цікавыя, арыгінальныя разважанні пра ролю пейзажу менавіта ў рамане І. Мележа.

«Пейзаж у рамане мае вялікае значэнне. У самім пейзажы ўжо закладзены магчы-масці для драматызацыі дзеяння. Прырода ўключана ў сюжэт. Яна ўдзельнічае ў дра-ме, якую перажывае Ганна, прырода ўрываецца ў мары Васіля пра зямлю. Яна зрабіла ўплыў на лад жыцця герояў...»

На пытанне пра асаблівасць мовы рамана і яе ролю ў раскрыцці ідэйнага зместу твора вучні далі ў асноўным таксама павярхоўныя і аднабаковыя адказы. Усе напісалі толькі пра мову герояў і нават не ўспомнілі пра мову аўтара.

Самай «выразнай» асаблівасцю мовы рамана, на думку 157 дзесяцікласнікаў (51%), з'яўляецца тое, што героі І. Мележа гавораць на «палескім дыялекце».

У 62 адказах (21%) былі выяўлены агульныя, нічым не падмацаваныя выказванні пра «дапаможную» ролю мовы, якая дае магчымасць глыбей зразумець вобраз літара-турнага героя.

74 вучні (25%) на гэта пытанне не адказалі.

Аналіз адказаў дзесяцікласнікаў розных агульнаадукацыйных устаноў Беларусі на прапанаваную анкету дазволіў даследчыку не толькі пачувальна першаснае ўспры-манне школьнікамі канкрэтнага літаратурнага твора, але і вызначыць агульныя закана-мернасці і праблемы гэтага ўспрымання.

1. У цэнтры ўвагі школьнікаў пры чытанні мастацкага твора – лёс герояў і матывы іх учынкаў. Маральнае аблічча персанажа з'яўляецца для большасці вучняў вызначальным у ацэнцы яго і як з'явы мастацтва. Стаўленчы герой аказвае на іх вялікае выхаваўчае ўздзеянне. Адмоўныя ж персанажы іншых пачуццяў, акрамя негатыў-ных, у большасці вучняў нават старшых класаў не выклікаюць, хаця ў вялікім эпічным палатне яны выпісаны з не меншым майстэрствам.
2. Дзесяцікласнікі часта не ўлічваюць істэрычных умоў, якія сфарміравалі светапо-гляд і характар герояў, ставяць іх побач з нашымі сучаснікамі і таму памыляюцца пры вызначэнні маральнай вартасці іх учынкаў.
3. Павярхоўна разумеюць школьнікі і аўтарскую пазіцыю.
4. Другараднае значэнне моляць вучні надаюць літаратурнаму пейзажу, не бачаць усёй паўнаты моўнага багатства твора. Гэта можна растлумачыць тым, што ім на працягу ўсяго перыяду навучання літаратуры гаварылі пра так званыя «мастацкія асаблівасці» на завяршальных стапе аналізу твора, без уліку адзінства яго зместу і формы.

У выніку даследавання даследавання вызначаны тыповыя асаблівасці першасна-га ўспрымання эпічнага твора вучнямі старшых класаў, прааналізавана разуменне імі канкрэтнага рамана пасля самастойнага прачытання. Выкладзены ў артыкуле матэры-ялы дапаможнага наставніку лепш арганізаваць вучэбна-выхаваўчы працэс пры выкла-данні курса літаратуры наогул і пры аналізе рамана І. Мележа «Людзі на балоце» ў гэтых класах.

ЛІТАРАТУРА

1. Гуковский, Г. А. Изучение литературного произведения в школе : методологические очерки о методике / Г. А. Гуковский. – Л. : Просвещение, 1966. – 224 с.
2. Канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура» // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 80–89.
3. Кудряшев, Н. И. О процессе руководства восприятием литературного произведения старше-классниками / Н. И. Кудряшев // Искусство анализа художественного произведения. – М. : Про-свещение, 1971. – 248 с.